

בסוף כולם בוכים: חייו ומותו של ר' אלעזר בן דורדיא¹ / עמיחי חסון

והתניא: אמרו עליו, על ר' אלעזר בן דורדיא, שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה. פעם אחת שמע שיש זונה אחת בכרכי הים והיתה נוטלת כיס דינרין בשכרה, נטל כיס דינרין והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הרגל דבר הפיחה. אמרה: כשם שהפיחה זו אינה חוזרת למקומה, כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה.

הלך וישב בין שני הרים וגבעות.
 אמר: הרים וגבעות בקשו עלי רחמים!
 אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו [שנאמר: (ישעיהו נד) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה].
 אמר: שמים וארץ בקשו עלי רחמים!
 אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו [שנאמר: (ישעיהו נא) כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה].
 אמר: חמה ולבנה בקשו עלי רחמים!
 אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו [שנאמר: (ישעיהו כד) וחפרה הלבנה ובושה החמה].
 אמר: כוכבים ומזלות בקשו עלי רחמים!
 אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו [שנאמר: (ישעיהו לד) ונמקן כל צבא השמים].

אמר: אין הדבר תלוי אלא בי.
 הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו.
 יצתה בת קול ואמרה: ר' אלעזר בן דורדיא מזומן לחיי העולם הבא.
 [והא הכא בעבירה הוה ומית! התם נמי, כיון דאביק בה טובא כמינות דמיא].
 בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים, ויש קונה עולמו בשעה אחת.
 ואמר רבי לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן אלא שקורין אותן רבי.

בבלי, עבודה זרה דף י"ז, עמוד א'

.א.

התשובה מכילה בתוכה הבטחה; תמיד יש לאן לשוב, תמיד ישנו סיכוי להינצל. במובן מסוים ידיעת אפשרות התשובה מעכבת את התשובה בפועל. פתח המילוט שמציעה

¹ בעקבות שיעורים של הרב יאיר דרייפוס והרב רא"ם וכן מאמר של הרב שג"ר (אין הדבר תלוי אלא בי, בתוך זיכרון ליום ראשון, ישיבת שיח יצחק, תשס"ז), ושיעורו: 'הזהיר במצוות ציצית - תשובתו של האינטי-גיבור'.

החזרה ממוסס את הנחרצות של הקיים, ומאפשר לנו להיות את חיינו בבקשה לתשובה אך לא בתשובה עצמה.

לפעמים התורה מציבה גבול. הגמרא במסכת עבודה זרה אומרת: הדבוק במינות (עבודה זרה) לא יכול לשוב בתשובה, ואם ישוב - כבר לא יוכל להיות.

בעולם של חז"ל עבודה זרה מסוכנת יותר ממיניות. מעבירות מיניות אפשר, בדרך כלל, לשוב בתשובה ולהישאר בחיים. עבודה זרה היא סיפור מורכב הרבה יותר. אך יש גם מקרי קיצון של חזרה בתשובה על חטאי עריות המובילה אל המוות. כדוגמא לאפשרות כזאת מספרת הגמרא את סיפור חייו ומותו של אלעזר בן דורדיא. חיים של דביקות מינית שנגמרים בתשובה של רגע אחד, טוטאלי לחלוטין, שלא מאפשר להמשיך ולהתקיים בעולם הזה.

ב.

סיפורו של אלעזר בן דורדיא הוא סיפור על תאוה ללא גבול. עומק החטא נמצא בחוסר היכולת לראות את האחרים כסובייקטים אנושיים, רגישים, ייחודיים. מבעד למשקפיים שטופות התאוה ישנם רק אובייקטים של סיפוק צרכים, אובייקטים נטולי פנים או נשמה. הרב דרייפוס מעיר שעיקרון העריות כשלעצמו הוא לא הדבר החמור כאן (אם היא היתה גויה ולא אשת איש - זה כמובן לא טוב - אבל זה לא קטסטרופאלי. חטאי העריות ה'כבדים' הם הבא על אימו, אשת איש וכו'). הדבר החמור כאן הוא רוח העבירה של הזנות, רוח שלא נמדדת ברמה ההלכתית, לא העבירה הפורמאלית אלא אוירת חייו של אדם השקוע באיסור, חיים שבהם הכול מותר, חיים ללא פנים.

אלעזר בן דורדיא מנסה למצות את כל ההנאות שיש לעולם הזה להציע, והוא עושה זאת באקטיביות מעוררת השתאות, 'לא מניח', לא מרפה, כל הזמן בתנועה; כובש, הולך, נוטל, עובר. הגמרא פותחת את הסיפור במילים 'אמרו עליו'; 'אמרו עליו' היא שפה של מיתוס, של אקט שמכוון כלפי חוץ, שמודע למסתכלים בו. שפה של שיטה, לא 'בעיית יצר' אלא אורח חיים שמשמעותו 'תורת יצר'. תורה שאמרה לי ללכת לכול הזונות שבעולם, פטיש שמתרגם פנטזיה לשיטה; העולם מאפשר לך אז קח. אין א-לוהים. אין אנשים.

ג.

אלעזר בן דורדיא מגיע לזונה הגדולה מכולם, לאותה אישה חסרת פנים שכמעט ואינה מושגת. פתאום היא מדברת - אפילו לא אליו, שהרי לא מפגש בין נשמות יש כאן, היא מדברת לעצמה - היא אומרת: אלעזר בן דורדיא אין לו חלק לעולם הבא, אין לו תיקון². המשפט הזה תופס אותו במקום ערום, פגיע, מקום שחושף ברגע אחד את הסיטואציה באור אחר. הוא מבין שהגיע אל הסוף, ובסוף אין כלום. הפנטזיה נפגשת עם המציאות, גועל מחליף את התאוה. הוא מבין שהוא הפסיד את הכול: לא העולם הזה, לא העולם הבא. הוא מתחיל את הריחוף אל תחתית החבית. הוא אבוד. במקום האבוד, אומרים טיילר דירדון³ והרב שג"ר, שם מתחילה העבודה האמיתית. כשאדם חש שיש לו עוד סיכוי, הכול מקבל פרופורציות של 'לא נורא', תמיד תהיה עוד הזדמנות. כשאתה מגיע לתחתית הבאר אתה יודע: הכול נורא, אין עוד הזדמנות. אלעזר בן דורדיא נבעט אל מחוץ לעולם, אל הטבע. 'העולם' הוא אנשים, חברה, ציביליזציה, אבל הוא איבד את מעמדו בין בני האדם. הוא נפלט חזרה אל המקום שקדם לבריאה שלו. ושם, במקום הזה, אין עוד מה להשיג, אין יותר מה לכבוש. הוא מפסיק ללכת ויושב, הוא מניח, לראשונה בחייו. הגעת, הוא אומר לעצמו, גם לנידחת שבזונות הגעת, עד כרכי הים, עד סוף העולם. הוא מבקש רחמים - מצב ביניים: לא חטא, לא תשובה - מגרמי הטבע. אבל הטבע אומר לו: אנחנו באותו מצב, גם לנו אימא אמרה את אותם דברים קשים, כולנו אבודים. אף אחד לא הולך לרחם עלייך.

הוא מתחיל להפנים: באמת אין לי סיכוי להינצל, העסק אבוד.

² מתבקש להשוות את האגדה לסיפורו של 'אחר' (אלישע בן אבויה) במסכת חגיגה טו ע"א, הן מצד חטאי העריות והן מצד שאלת התשובה. (בתרגום: "יצאה בת קול ואמרה שובו בנים שובכים - חוץ מ'אחר'. אמר: הואיל ונטרד אותו איש מאותו עולם יצא ויהנה בזה העולם. יצא אחר לתרבות רעה. יצא ומצא זונה, תבעה. אמרה לו: אתה לא אלישע בן אבויה? עקר צנן מהערוגה בשבת והביא לה. אמרה: אחר הוא". ידועים דברי הרב רא"ם שחטאו המרכזי של 'אחר' היה שהקשיב לבת הקול האומרת שאינו יכול לחזור בתשובה. בסיפורנו הזונה מתפקדת כבת הקול של אלעזר בן דורדיא, גם היא אומרת לו שאין מקבלים אותו בתשובה אך הוא לא מקשיב לה ואכן סוף הסיפור מוכיח אחרת.

³ 'Fight Club', ארה"ב 1999, במאי: דיור פינצ'ר ע"פ ספרו של צ'אק פלאניוק.

.ד.

ועכשיו מה נשאר? נשאר לבכות. אבל על מה בוכים? בוכים על הכול, על הזמן שהתבזבו, על החטאים והעבירות, אבל בעיקר על ההתרגשות מהתשובה - "אין הדבר תלוי אלא בך" - אני הסיפור. כול הזמן אני מחפש אצל אחרים; הולך לזונות, מבקש רחמים מהטבע, מחכה שמישהו יבוא ויעיר אותי - אבל אני הוא כול הסיפור.

עכשיו אלעזר בן דורדיא חוזר להיות אדם, כמו עובר, הוא מכניס את ראשו בין רגליו, ונולד מחדש. כשהוא נרגע מהקדחתנות המכשילה, כשאין לו כבר מה להשיג ולאן לרוץ, הוא עוצר, מרפה. מונח בתנוחת ילד שעוד לא נולד הוא פוגש את עצמו לראשונה. מופתע שאינטימיות כזאת אפשרית (עד היום הוא לא הצליח ליצור אינטימיות, לא עם עצמו ולא עם אחרים. אין לו אישה משלו - הניכור העצמי הוביל אותו אל הזונות - הוא ברח מהמגע הבינאישי שלא בין בשר לבשר). דויד גרוסמן כותב במסה נפלאה⁴ על הליכתו של שמשון לזונה בעזה, דברים שנדמה שנכונים גם כאן: "מי שירצה יוכל לקרוא כאן, בין השאר, ביטוי למשאלה עמומה של שמשון לכך שעצם המגע האינטנסיבי באחרים, ודווקא בזרים, יעניק לו דבר מה שאולי חסר לו בשורש טבעו: תחושה של קיומו הממשי, ושל גבולו הברור והמובחן של הקיום הזה".

.ה.

בדרך כלל הסיפור הזה מובא בתור דוגמה קלאסית לתשובה הרואית. המשפט 'אין הדבר תלוי אלא בך' מובא אצל הרמב"ם כחוויה של כוח, אדם שמגלה את העוצמה הפנימית שבו. בעקבות דבריהם של מו"ר הרב רא"ם והרב שג"ר נדמה שאין מנוס מלקבוע: מדובר כאן בטרגדיה, לא בכדי היא נגמרת במוות. פתאום אלעזר בן דורדיא הבין דבר נורא, את הלא-כלום המוחלט של חייו. אדם חי בתחושה שהחיים מזמנים לו 'סיפור גדול'⁵ (או 'חלום גדול', 'הודמנות גדולה'), אבל רגע לפני מותו הוא מבין שאף אחד לא מזמין לו שום סיפור. אדם חי בעולם, הולך מהעולם,

⁴ דויד גרוסמן, "דבש אריות: סיפור שמשון", ידיעות אחרונות, 2005, עמ' 99.

⁵ הרב שג"ר מעיר: בספרות הקלאסית יש 'סיפורים גדולים', בפוסט-מודרניסטית רק 'סיפורים קטנים'. אל תחפשו סיפורים גדולים, אומר הרב שג"ר בשיעור, בסיפורים הקטנים מקופלים חיים שלמים.

וכלום. ואחרי ההבנה הזאת, אלעזר בן דורדיא כבר לא יכול לחיות. המציאות לא מסוגלת להכיל אותו. אין כאן סיפור של חטא, תשובה והתמודדות שלאחר התשובה בחיים עצמם. הבכי של רבי מסגיר את הטרגדיה, זה בכי של תדהמה. וכשהבכי נגמר, במשפט האחרון של הסיפור, רבי אומר: "לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן אלא שקורין אותן רבי" - זו לא רק קביעה אומר הרב שג"ר, זו התמרמרות. התמרמרות על הדגם, על הסבל, על האידיאליזציה שהסיפור הזה עלול לעודד, על התיקון שמגיע רק בחידלון.

בסיכומו של דבר, הסיפור של אלעזר בן דורדיא הוא על אדם שחטא עד הסוף, כמעט שחט את החיים עד תומם, ומצד שני עשה תשובה עד הסוף, עד המוות שהגיע שכבר לא נותר מה לסחוט. ברגע אחד הוא הבין: אין בכל העולם הזה מי שירחם עלי. רק ה'. ואז נגלה לו סוד החירות, חירות של תשובה: אני לא משועבד, 'אין הדבר תלוי אלא בי'.

בסוף כולם בוכים - ר' אליעזר בן דורדיא, רבי יהודה הנשיא, הרב שג"ר - כל אחד וסיבתו שלו. והכול, כמו דמעות בגשם, נבלע בעולם. מים מטהרים פוגשים מים מטהרים.